

## K R O N I K A

# Individualizmas *versus* biurokratizmas

Karštą pavasario dieną (2007 m. gegužės 9 d.) šių eilučių autoriui teko būti aštrių filosofinių debatų, kilusių Algirdo Degučio habilitacijos procedūros proga Kultūros, filosofijos ir meno institute (KFMI), liudininku. Debatų (ir teiktos mokslo darbų visumos) tema – „Individualizmas ir visuomeninė tvarka“.

KFMI Mokslo tarybos pirmininkas dr. Ž. Jackūnas, pristatęs reikalą, dėl kurio sugužėjo per 20 žmonių šią dieną į KFMI, patį habilitantą ir jo teisėjus (prof. habil. dr. E. Nekrašas, doc. dr. V. Bagdonavičius, prof. habil. (hp) dr. J. Balčius, prof. habil. dr. A. Dobryninas, prof. habil. dr. J. A. Krikštopaitis, prof. habil. dr. J. Kuzmickas, prof. habil. (hp) dr. A. Sverdiolas), posėdžio vadžias perdavė E. Nekrašui.

Kaip įprasta, žodis buvo suteiktas popietės herojui A. Degučii, kuris pristatė savo dviejų dešimtmečių darbą, apvainikuotą monografija *Individualizmas ir visuomeninė tvarka* (Vilnius, 1998). Kyla klausimas, kodėl ši procedūra vyksta praėjus dešimtmečiui po pagrindinio habilitanto darbo. Galimi atsakymai: 1) autorius kuklinosi laukdamas paraginimų ir padaršinių; 2) autorius dešimtmetį pureno įdiržusią Lietuvos filosofijos dirvą savo idėjų recepcijai; 3) autorius kaupė jėgas pergalingam žygiui; 4) autoriui neleido to padaryti mokslo biurokratijos taisyklės ar „reformavimo“ mėsmalė.

Šių eilučių autorius gali paliudyti, kad A. Degutis buvo ne vienerius metus raginamas ir drąsinamas (pirmiausia KFMI administracijos ir kolegų) šiam žygiui. Prisiminkime kitus neseniai analogiškam žygiui pasiryžusius, bet seniai to vertus asmenis (T. Sodeika, A. Sverdiolas, R. Šerpytytė, J. Baranova paskelbę po kelias monografijas ir kelias dešimtis straipsnių) ir negalėsime atsistebėti mūsų filosofų kuklumu. Kita vertus, koją čia pakišo biurokratiniai trikdžiai: kaip žinia, habilitacijos procedūros buvo ilgam (nors ir ne dešimtmečiui) sustabdytos. Įdomiausia, kad retai tenka girdėti nusiskundimų dėl per aukštų reikalavimų. Priešingai, filosofų bendrijos nariai savo pavyzdžiu rodo, kad sau keliami reikalavimai nepalyginti didesni nei biurokratų primetami. Tebūnie patys aukščiausi reikalavimai, bet aiškios ir skaidrios taisyklės. Reforma – puikus pretekstas suvelti aiškią nusistovėjusią tvarką ir kelti sau reitingus visokio plauko politikams (beje, tiek apie politiką, tiek apie visuomeninę tvarką ir buvo kalbama Degučio habilitacijos procedūroje). Kaip sakoma, apsaugok, Viešpatie, nuo karo, bado (apie badą dar kalbėsiu) ir reformos, kurios „mėsa“ – vargšai mokslininkai. Filosofų aukštus sau keliamus reikalavimus liudija ir jų pasiekimai: ar yra Lietuvoje, be filosofijos, kita mokslo kryptis, turinti tris Mokslinės informacijos instituto (ISI) *Web of Science* žurnalus?

Kalbant apie įdiržusią Lietuvos filosofijos dirvą, problema čia tokia: per daug rašoma (mokslo valdininkams mosuojant rimbū) ir per mažai skaitoma (ypač kolegų darbų). Kitaip tariant, ši dirva įdirbama ne intensyviai, bet ekstensyviai. Todėl galima ir nesulaukti jos išpuerenimo (greičiau sulauksime nualinimo) tam tikrų idėjų recepcijai. Kaip ten bebūtų, Degutis pasiryžo savo žygiui ir atliko tai pergalingai. Tačiau apie tai kiek vėliau.

Degučio kalbos čia nepasakosiu: kur kas išsamesnį vaizdą susidarysime perskaitę jo knygas. Vietoj to pateiksiu polemikos ištraukas. Kaip tik dėl gyvo filosofavimo ši habilitacijos procedūra tapo viena įsimintiniausių.

**Bagdonavičius.** Algirdo Degučio monografija *Individualizmas ir visuomeninė tvarka* labai užaštrina socializmo pasmerktumą. Bet kaip yra su ekonomiškai kylančia Kinija, kuri yra socialistinė šalis?

**Degutis.** Ar išties čia mano ginama teorija susiduria su jai prieštaraujančiais faktais? Manau, kad ne. Tikriausiai bus apgaulinga jūsų informacija apie Kiniją. Kinija ekonomiškai kyla tik todėl, kad vis labiau išsižada socializmo. Kinija nėra socialistinė valstybė... Galbūt tironiška, bet ne socialistinė.

**Jackūnas.** Jūs postulujete, kad žmogus veikia vadovaudamasis siaurais individualistiniais interesais. Bet juk patirtis sako, jog žmonės dažnai vadovaujasi ne vien asmeniniais, bet bendresniais, intersubjektyviais interesais... Valstybės veikla ir yra nukreipta į šių bendrųjų interesų realizavimą.

**Degutis.** Prakseologija kalba apie subjektyvias veiklos ištakas neapsiribodama vadinamąja savanaudiška motyvacija. Svarbu ne savanaudiškumas, nors toks, žinoma, egzistuoja, bet tai, kad bet koks veiksmas yra subjektyviai motyvuotas. Visada svarbiausia išsiaiškinti, ko individas siekia ir kaip įsivaizduoja savo priemones. Pavyzdžiui, jeigu nori nusizudyti, tai geriau šokti žemyn iš vienuolikto aukšto, o ne iš antro. Asmens motyvas gali būti apginti savo šalį, ir tada jis stos ant barikadų. Individualizmas neimplikuoja, kad žmonių motyvacija visada yra žema, materialistinė. Jis tik sako, kad kiekvienas žmogus pasaulį mato per savo regėjimo prizmę. Ir mokslas, jei jis nori būti moksliškas, turi atsižvelgti į šį faktą, jį pripažinti. Subjektyvūs interesai nėra būtinais egoistiniais interesais.

**Dobryninas.** Pabrėžiamas santykis tarp valdžios ir individo. Bet yra dar santykis tarp individo ir korporacijos. Korporacijos naudojami galia, kuri beveik prilygsta valdžios galiai. Koks jūsų požiūris į korporacijų galią?

**Degutis.** Taip, su korporacijomis yra problemų. Klasikiniai liberalai jas kritikavo kaip valdžios darinius. Dalinės atsakomybės idėja, inkorporuota bendrovių įstatuose, yra klastinga – pelnas mūsų, o nuostoliai jūsų. Bet korporacijų galia toli gražu neprilygsta valstybės, kad ir mažiausios, galiai. Valstybė disponuoja legalios prievartos monopolium – to negalima pasakyti apie korporaciją.

Visi habilitanto teisėjai elgėsi dvejopai: viena, jie gyrė Degučio produktyvumą bei aukštą teorinį lygį, kita, kreipė dėmesį į teikiamų darbų aštrius kampus ir reikalavo habilitanto pasiaiškinimo. Tai kurstė polemiką – minties kovą, kurios herojus nuo savo idėjų nesitraukė nė per žingsnį. Stabtelsiu tik prie vieno – Dobrynino atsiliepimo, kuris skleidėsi gyvai, t. y. šios popietės polemine dvasia. Profesorius prisiminė B. Russello laišką bičiuliui, kuriame jis rašė: „su A. N. Whiteheadu turėjome atrakciją, egzaminavome Wittgensteiną. Turėjome malonų pokalbį apie viską“. Dobryninas atkreipė dėmesį į tai, kad formaliai Wittgensteinas nebuvo tuo, kas čia vadinama habilituotu daktaru, nors jau buvo paskelbęs savo *Loginį-filosofinį traktatą*. Dobryninas prisipažino, kad jis esąs mažiau Russellas, negu Degutis – Wittgensteinas. Profesorius išreiškė įsitikinimą, kad habilitanto herojai – Wittgensteinas ir J. Lennonas. Degutis į tai atsakė: „tik jau ne Lennonas“. Dobryninas tęsė: esąs tam tikras panašumas, dvasielis. Dobryninas teigė pasielsgiąs kaip fotografas ir pasirinksiąs apžvalgai tris taškus. Pirmas taškas – Wittgensteinas, antras – hermeneutika ir trečias – tikėjimas. Pasak jo, hermeneutinis darbas – autoriaus atpažinimas savęs, egzistencinis dalykas, kuris drauge – ir tikėjimo. Tačiau esą galimas ir kitoks tikėjimas – kaip upės kitas krantas. Pasak Dobrynino, kiekvienas gali pa-

simokyti iš Degučio, kaip galima ginti savo tikėjimą, kaip padaryti savo mokslą ne abstraktų, o gyvybiškai svarbų. Degutis esąs originalus mąstytojas, ir tai, ką jis darąs, esą labai svarbu – iššūkis visiems mums. Ta, ką jis sakąs, esą aukso vertės.

Po visų komisijos narių pasisakymo Degutis atsakė į savo teisėjų iššūkius. Kadangi šiame atsake atsispindi ne tik teisėjų priekaištai, bet ir mūsų originalaus mąstytojo pažiūros, jį ir vėliau vykusią polemiką pateiksiu tik su nežymiomis iškarpomis.

**Degutis.** Pirmiausia noriu padėkoti komisijos nariams už pastabas, ypač už kritines. Bagdonavičiaus buvo iškeltas klausimas dėl *homo economicus* modelio adekvatumo, taip pat dėl tokių reiškinų kaip solidarumas, tariamai nepaiškinamo individualistine metodologija. Manau, kad yra priešingai: solidarumas galimas tik individualistinėje visuomenėje ir neįmanomas kolektyvistinėje. Nes jis negali būti primetamas; jis arba kyla spontaniškai, arba išvis neegzistuoja. Prisiminkime Sąjūdį. Dėl *homo economicus* modelio. Taip, jis nėra adekvatus, jeigu jis suvokiamas pagal A. Smithą kaip siauras savanaudiškumas. Tačiau prakseologija, kuria remiuosi, neredukuoja žmogaus motyvacijos į žemiausius siekius: individas renkasi iš visų savo tikslų – aukštų ir žemų, idealistinių ir materialistinių. Prakseologijai svarbiausias yra subjektyvumo, o ne savanaudiškumo elementas. Balčius kalbėjo apie skurdą XIX a. Anglijoje kaip apie kapitalizmo produktą. Čia apverčiamos realios priklausomybės. Iš kur atsirado mažamečiai vargšai Anglijos miestuose? Jie bėgo iš kaimo, vadavosi nuo bado mirties. Kapitalizmas jiems suteikė galimybę gyventi ir išgyventi, dovanojo jiems gyvenimą – sunkų gyvenimą, bet gyvenimą, o ne mirtį. Be kapitalizmo jie apskritai nebūtų atsiradę pasaulyje. Balčius taip pat sakė, kad laimingiausi jaučiasi gyventojai Skandinavijoje, kur socializmo yra daugiau nei kitur. Bet juk Šiaurės Korėjoje žmonės jaučiasi, sakosi esą, dar laimingesni. Visos sociologinės apklausos yra apskritai nepatikimos. Krikštopaičio pastabos: ar turėjote omenyje jaunojo Verterio kančias? Tad tarp kokių dviejų mylimųjų aš kankinuosi? Man labai patiko jūsų teiginys, kad šiuolaikinis liberalizmas yra šėtonas, puolęs angelas. Istorinė problema yra tai, ar liberalizme iš pat pradžių glūdėjo destruktivi tendencija, ar veikiau tik patį liberalizmo vardą pasivogė kairuoliai, kaip tai aiškino J. A. Schumpeteris. Kuzmickas kelia rimtą klausimą: kaip iš individualistinės motyvacijos gali atsirasti tam tikra teisinė tvarka, teisiniai maksimizacijos rėmai? Man priimtini du atsakymo būdai. Istorinis loginis, toks kaip R. Axelrodo, aiškinant, kad egzistuoja laiminti elgesio strategija, kuri eliminuoja netinkamą, agresyvų elgesį ir taip suteikia pagrindą atsirasti teisei savininkų santykių tvarkai. Kitas atsakymas būtų tas, kurį vadinčiau transcendentaliu, ir kuris atakuoja nuosavybės kritikus dėl vidinio prieštaravimo. Antai, visuomeninės sutarties doktrinos yra prieštaringos dėl to, kad siekia susitarimų laikymąsi garantuoti susitarimu. Susitarimas realiai galimas tik tarp savininkų, kurie gerbia vienas kito teises – tad jos jau postuluoja nuosavybės instituciją. Nuosavybė nėra kažkas, ką galime atrasti ar išrasti, ji visada jau *a priori* postuluojuama kaip bet kokio tarimosi ir susitarimo pagrindas.

**Sverdiolas.** Ar šis apriorinis postulatas nėra pirminis sutarimas? Kodėl nenori to pripažinti?

**Degutis.** Visuomeninės sutarties teorijos man nepatinka dėl to, kad jose individas yra traktuojamas kaip nelegalus elementas, kol nėra kolektyvinio susitarimo dėl gyvenimo tvarkos. J. Rawlsas, pavyzdžiui, traktuoja to susitarimo dalyvius kaip bekūnes dvasias, neužimančias net stovimos vietos. Žinoma, tada viską galima dalinti po lygiai – jokie skirtumo bekūnėms dvasioms. Nerealistiškos doktrinos.

**Dobryninas.** Bet Romos teisėje pripažįstamas trečiasis kaip tas, kuris turi garantuoti dviejų susitariančiųjų susitarimus. Taip įvedamas visuomeninės sutarties elementas.

**Degutis.** Nieko jis negali garantuoti – nebent tas trečiasis būtų gerasis Dievas. Kuzmickas baiminasi monopolio rinkoje. Monopolius iš tikrųjų kuria valdžia, ne rinka. Laisvoje rinkoje su monopoliais lengvai susidorojama – pasiūlyk paslaugą pigiau ir monopolis sužlugs. Monopoliai atsiranda būtent su valdžios pagalba – kai verslininkai susiburkuoja su korumpuotais politikais. Pirmasis pasisavintojas nėra „apsukrus apgavikas“, kaip teigė J. J. Rousseau. Apsukrus – taip, bet ne apgavikas, jei savinasi niekam nepriklausantį turtą. O pats Rousseau išties buvo „apsukrus apgavikas“ – visus savo vaikus sukišo į prieglaudą. Dėl Nekrašo pastabų. Galiu tik labai glaustai į jas atsakyti. Prakseologijos pamatiniai teiginiai nėra fakto, empiriniai teiginiai, veikiau jie yra sintetiniai aprioriniai teiginiai, kaip pasakytų L. H. E. von Misesas. Jie neišvedami iš stebimo elgesio, nes tik jais vadovaudamasis gali tam tikrą elgesį identifikuoti kaip veiksmą. Bihevizizmas čia niekuo nepadės, nes jis apskritai nenaudoja intencionalių sąvokų. Šį aprioriškumo elementą galbūt nepakankamai pabrėžiau. Dėl žmonių kaip ekonominių veikėjų: kiekvienas individas maksimizuoja savo gerovę bendrąja arba formalia prasme, ir šia prasme yra ekonominis veikėjas.

Minties kovos pabaigoje pasisakė viena aktyviausių habilitanto drąsintojų – V. Gumauskaitė. Ji išreiškė mintį, kad galbūt mums (t. y. filosofų bendruomenei), o ne habilitantui pritrūko drąsos, nes toks fundamentalus veikalas kaip *Individualizmas ir visuomeninė tvarka* liko reikiamai neįvertintas.

Kaip įprasta, polemika buvo pratęsta neformalioje aplinkoje – dar viena priežastis, dėl kurios negalima atsisakyti habilitacijos: kur daugiau filosofams pasidalinti sumanymais? Šių eilučių autoriui teko būti liudininku dviejų filosofų įžadų – išversti du fundamentalus veikalus, kurių kaip duonos laukia Lietuvos filosofų bendrija: Aristotelio *Metafiziką* bei M. Heideggerio *Būtį ir laiką*.

Degutis pergalingai baigė savo žygį ne tik todėl, kad Lietuvos filosofijos žiedas papildė dar vienu to vertu nariu, bet ir todėl, kad buvo apginta filosofijos renginio (net ir primesto mokslo politikos) kaip gyvos minties kovos reputacija.

TOMAS KAČERAUSKAS  
Vilniaus Gedimino technikos universitetas